پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، انجمن مطالعات جهان اسلام
فصلنامه علمی (مقاله علمی – پژوهشی) پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، سال دهم، شماره اول، بهار ۱۳۹۹، صص ۲۶۷ – ۲۴۱

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۱۰۰۱۱۰

آینده پژوهی تاثیر ژئوپلیتیکی پیشران های جنگ ، عرب ، نفت بر مرکز جهان اسلام

یوسف زین العابدین[۱]
ایمان جمشیدپور[۲]

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۷/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۱۶

چکیده

تغییر اتحادها در میان کشورهای مرکز جهان اسلام ویژگی رایج این صحنه ژئوپلیتیکی می‌باشد . ایدئولوژی ، اقتصاد ، شخصیت ها ، کودتا های موفق و منافع و حمایت قدرت های بزرگ ، همگی در تغییر دوستی ها و دشمنی ها میان کشورهای مرکز جهان اسلام نقش ایفا می کنند. آینده پژوهی و ژئوپلیتیک مفاهیم متفاوت و مرتبط هستند . از این نظرکه آینده پژوهی یک مفهومی میان رشته ای است می تواند به عنوان پسوند یا پیشوند هر رشته علمی قرار گیرد . مطالعه ژئوپلیتیک سطح معلومات انسان را در زمینه کشور ، دولت – ملت و یا یک مکان جغرافیایی در سطح ملی، منطقه‌ای و جهانی در فضای جغرافیای افزایش می دهد.از این رو مطالعه آینده پژوهی ژئوپلیتیکی زمینه را جهت نیل به قدرت ممکن می سازد .پس استفاده از آینده پژوهی در تدوین تئوری های ژئوپلیتیکی اهمیت آنها را افزایش می دهد. بر اساس آینده پژوهی بنظر می رسد مولفه های جنگ ، عرب و نفت از جمله پیشران هایی هستند که در شکل گیری سناریو تداوم شرایط فعلی یا سناریو تغییرات و دگرگونی درمرکز جهان اسلام نقش آفرینی خواهند کرد . هدف از مقاله حاضر ارائه چشم انداز ژئوپلیتیکی جهان اسلام و تحولات ممکن و محتمل در آینده می باشد . یافته های مورد انتظار حاکی از آن است که ساختار های اجتماعی ، اقتصادی و امنیتی مرکز جهان اسلام بلحاظ ژئوپلیتیکی متحول خواهد شد به این معنا که مرکز جهان اسلام با سناریو هایی از قبیل شکاف میان مسلمانان عرب و غیرعرب ،گسترش دولتهای سکولار ، گسترش قومیتگرایی ، رشد افراط گرایی ، توسعه دموکراسی و اسلام گرایی و ... مواجه خواهد شد .

واژه‌های کلیدی: آینده پژوهی ، ژئوپلیتیک ، مرکز جهان اسلام ، پیشران ، تحولات

۱. دانشیار گروه جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت، رشت، ایران Y.zienolabedin@gmail.com
۲. دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی(ره) شهر ری، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) Imanjamshidpour@gmail.com

Copyright © 2010, SAIWS (Scientific Association of Islamic World Studies). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

مقدمه

با پیشرفت علم و فناوری در سده های اخیر، پدیده «تغییر» ظهور کرده و ثبات تقریبا یک پدیده نادر شده است. موج های تغییر یکی پس از دیگری فرا می رسند و انواع و اقسام پدیده های اجتماعی بدیع به همراه می آورند . (ریاضی ، ۸۸ : ۳۴) بر اساس آینده پژوهی، رابطه بین گذشته، حال و آینده دارای اهمیت فراوانی است. گذشته به تاریخ، تجارب، نشانه ها، هویت و فضیلت فردی اعتبار می دهد. حال به اینجا و اکنون، به لحظه های گذار و هوشیاری مربوط است. آینده؛ ترس ها، برنامه ها، مسئولیت ها، اهداف و آرزوها را دربر می گیرد .تاریخ تمدن ها به ما می آموزد که تمدن فقط مادامی حیات دارد که جامع باقی بماند (دالمر و دیگران ، ۱۳۹۶: ۱۹). بنابراین برخی از محققان معتقدند که علاقه به شناخت آینده تمدن ها، بخش جدایی ناپذیری از زندگی آدمی است (Bell , 1997:53). احتمال دارد سر آغاز توجه به موضوعات آینده با ظهور تکنولوژی در دو یا سه میلیون سال پیش در ارتباط باشد (Malaska, 1997 : 62) این ارتباط در گذر زمان ، تداوم یافته تا جایی که با تکنولوژی های هوشمند امروز نیز در هم آویخته است (Glenn , 1989 : 89). جهانی که اکنون در آن زندگی می‌کنیم برای نیاکان ما قابل تصور نبود. هر روز بیشتر از قبل عبارت دنیای کوچک در مکالمات روزمره شنیده می–شود. بخش اعظم این شرایط فرجام انقلاب قرن بیستمی در عرصه فن‌آوری‌های حمل و نقل و ارتباطات است که توانسته رویاهای مردم را محقق سازد(مورای، ۱۳۸۸، ۱۷). اگر پیشامدی ما را ناگهان سی سال به عقب بازگرداند، نمی‌توانیم حوادث مربوط به سال ۱۹۹۰ و بعد از آن تا به امروز را پیش‌بینی کنیم. مثلاً قادر به پیش‌بینی فروپاشی شوروی(سابق) و متعاقب آن فروپاشی یوگسلاوی ، همچنین حادثه ۱۱ سپتامبر، تحقق انقلاب اطلاعاتی و رشد اقتصادی پایدار دهه نود یا مجموعه درگیری‌های ویژه به‌خصوص در جهان اسلام نخواهیم بود. بنابراین، اکنون نیز قادر به پیش‌بینی حوادث ژئوپلیتیک سی سال آینده نیستیم. چراکه، این تحولات نه یک معما که معمایی دوگانه است. در یک سو فعالیت پیوسته طبیعت و انسان جریان دارد که به نظر نمی‌رسد از اهمیت چندانی برخوردار باشد. اما از سوی دیگر، ناگهان متوجه دگرگونی کلان در حوزه‌هایی می‌شویم که پیش از این، هیچ‌گونه فعالیتی را در آنها احساس نکرده بودیم. درست همان‌گونه که گردش زمین به دور محور خود را احساس نمی‌کنیم معمولا تحولات ژئوپلیتیکی را نیز به چشم نمی‌بینیم.(اشرفی و کاظم پور، ۱۳۸۶:

فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

۲۳۰). باتوجه به مطالب فوق این سوال مطرح است که براساس آینده پژوهی تحولات جنگ ، عرب و نفت در مرکز جهان اسلام چگونه خواهد بود ؟

۱ - روش شناسی تحقیق

آینده پژوهی روش های متعددی دارد که یکی از آن ها روش مرور منابع می باشد در مقاله حاضر با مطالعه منابع مختلف ابتدا چند پیشران تاثیر گذار بر آینده پژوهی جهان مورد شناسایی قرار گرفت . سپس براساس تجزیه و تحلیل قیاسی-استقرایی پیشران های جمعیت ، منابع ، جهانی شدن و تغیرات اقلیمی نسبت به جهان بصورت عام و پیشران های جنگ ، عرب و نفت نسبت به مرکز جهان اسلام بصورت خاص در نظر گرفت شد در نهایت در یافته های تحقیق سناریوهای تداوم ، تغیرات و محتمل مرکز جهان اسلام با رویکرد ژئوپلیتیکی مورد تحلیل آینده پژوهی قرار گرفت .

۲-مبانی نظری

۲-۱ پیشران های تاثیر گذار بر تحولات ژئوپلیتیکی

جغرافیا تقدیر کشورها است . نیوزلند و لبنان هر دو کشورهای کوچکی هستند . نیوزلند از لحاظ جغرافیایی در شرایط مطلوبی به سر می برد ، اما لبنان این چنین نیست . امروزه واژه ژئوپلیتیک چیزی بیش از جغرافیا را در بر میگیرد (محبوبانی ، ۱۳۹۵ :۱۹۹).این عبارت همچنین به دوام و بقای تمدن های بزرگ نیز بکار برده میشود . در این میان پیشرانها عوامل بنیادین و تاثیرگذاری هستند که الگوی رویدادها را تعیین کرده و نتایج آنها را در سطوح ملی ، منطقه ای و جهانی در یک دوره ی زمانی موردنظر تعیین می کنند . (وندرهیدن،۱۳۸۹ :۶۱) درواقع پیشران ها نیروهای هستند که تغییر رویداد ها را بصورت آینده محتمل مشخص می کنند (رین العابدین ، جمشیدپور ، ۱۳۹۸ :۴۲). به نظر می رسد در چهار دهه آینده چهار پیشران به طور عمده در تحولات ژئوپلیتیکی جهان تأثیرگذار هستند:

اولین پیشران جمعیت است. پیش از آغاز و پیدایش کشاورزی، یعنی حدود دوازده هزار سال پیش، جمعیت انسانی کره زمین یک میلیون نفر بوده است. در سال ۱۸۰۰ میلادی پس از ۱۸۰۰ سال به یک میلیارد رسید. ۱۳۰ سال بعد در سال ۱۹۳۰، میلیارد دوم از راه رسید.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

سومین میلیارد در سال ۱۹۶۰ فقط پس از سی سال، چهارمین میلیارد فقط در طول پانزده سال یعنی در سال ۱۹۷۵، پنجمین میلیارد فقط پس از دوازده سال در سال ۱۹۸۷، ششمین میلیارد در سال ۱۹۹۹ و هفتمین میلیارد در سال ۲۰۱۱ از راه رسید؛ یعنی در یک چشم به هم زدن در قرن بیستم تعداد انسان ها از ۶ / ۱ به ۱/ ۶ میلیارد نفر رسید.(Ehrlichm,2014:39)

دومین پیشران، تقاضای روزافزون نیاز انسانی به منابع و خدمات طبیعی و ذخایر ژنی سیاره زمین است. این تقاضا ها عبارتند از :

۱- ذخایر طبیعی شامل منابع محدود نظیر هیدروکربن ها، کانی ها، آب های زیرزمینی فسیلی و منابع تجدیدشونده چون رودخانه ها، زمین های قابل کشت، حیات وحش و جنگل است.

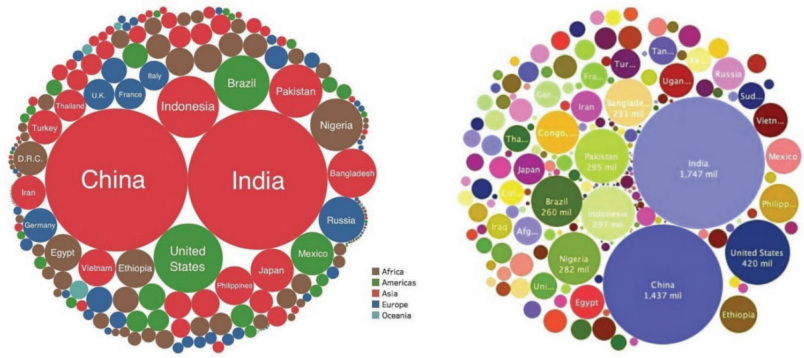
۲- خدمات طبیعی شامل اعمال و فعالیت های ضروری حیات مانند فتوسنتز، جذب گازکربنیک توسط اقیانوس ها و حشرات برای گرده افشانی است.

۳- ذخایر ژنی دقیقا به تنوع و وجود ژنها مربوط می شودکه به وسیله همه موجودات زنده که هنوز در کره زمین وجود دارند از ویروس و باکتری گرفته تا گیاهان و حیوانات را شامل می شوند.

ماشین ها نفت را برای کشت و برداشت می سوزانند، کودهای شیمیایی ساخته شده از گازها و منابع طبیعی، تولیدات کشاورزی را چند برابر می کنند. تغییرات ژنتیکی به افزایش عملکرد می انجامد، آب ها از زیرزمین بیرون کشیده می شوند، پشت سدها ذخیره می شوند و بیابان ها کشت می شوند، نفت، سنگ، ماهی و گوشت از جایی به جایی دیگر برده می شود. مصرف زغال سنگ، نفت و همه منابع اکنون نسبت به گذشته چندین برابر شده است .بطوری که اکنون میزان مصرف کشورهای پیشرفته در جهان ۳۲ و برای کشورهای فقیر معادل یک است یعنی مصرف یک نفر در کشور پیشرفته در دو سال معادل مصرف تمام عمر یک نفر در کشور فقیر می باشد. حال فرض می کنیم به تدریج در طول چهل سال آینده مصرف در دنیا افزایش یابد. در سال ۲۰۵۰ جمعیت کره زمین ۹/۲ میلیارد نفر برآورد می شود و اگر هدف نهایی برای انسانها زندگی به مانند کشورهای پیشرفته تلقی کنیم در سال دارد؟(زین العابدین ، ۱۳۹۸ : ۱۵۷)

فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

شکل ۱- برآورد وسعت و جمعیت کشورهای جهان در سال ۲۰۵۰

(منبع ، PRB: 2018)

سومین پیشران جهانی شدن است. خیلی ساده از جهانی شدن به عنوان مجموعه ای از فرایندهای اقتصادی، اجتماعی و فناوری یاد می شود. توماس فریدمن در کتاب خود با عنوان جهان مسطح در سال ۲۰۰۶ این پرسش را مطرح می کند: وقتی جهان مسطح شد شما کجا بودید؟ (فریدمن ، ۱۳۹۲: ۵) فریدمن کلمه مسطح را به عنوان استعارهای ساده برای هم تراز شدن عرصه بازی جهانی در تجارت و اقتصاد به کار می برد. بسیاری از شرکت ها به اقتصادی سیاره ای تبدیل شده اند. ارزانترین نیروی کار را با ارزان ترین سنگ معدن در هر گوشه ای از جهان پیدا می کنند و بازارهای جهان را از سوئد و آمریکا تا چین و عربستان به تسخیر خود در می آورند. کشورهایی چون سنگاپور و کانادا به سرعت خود را به اوج ظرفیت جهانی می رسانند و کشورهایی چون کره شمالی عقب می مانند. در چشم انداز جهانی به نظر می رسد جهان در مرحله آغاز یک تغییر و تحول اقتصادی و تبدیل شدن به چیزی بزرگتر و یک پارچه تر از آنچه تصور می شود قرار دارد.

شروع این تحولات نه از اکنون بلکه از «توافق برتن وودز» در سال ۱۹۴۴ بود. در آن کنفرانس ۷۰۰ هیئت از ۴۴ کشور جهان صندوق بین المللی پول، بانک بین المللی، و تعرفه ها و تجارت گات را تصویب کردند.(Mason,1973:29)

به نظر می رسد روند جهانی شدن در چهل سال آینده چندان مشخص نباشد. جارد دیاموند از UCLA[1] پنج خطر کلیدی را عامل فروپاشی تمدنها می داند: ۱. زیان خود برانگیخته شده زیست محیطی و آسیب در اکوسیستم ها، ۲. از دست دادن شرکای تجاری، ۳. همسایگان

۱. دانشگاه کالیفرنیا لس آنجلس

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

متخاصم ۴. تغییر اقلیم نامطلوب، ۵. نوع واکنش جامعه در برابر مشکلات زیست محیطی. (دایموند ، ۱۳۹۵ : ۳۴) دیاموند هر کدام از این عوامل را باعث ایجاد تنش و فشار بر جوامع انسانی می داند. سؤال مخالف این است که چه عواملی باعث رشد تمدن های جدید می شود؟ به نظر اسمیت اولین و مهم ترین عامل محرک اقتصادی و به دنبال آن، تمایل و علاقه افراد جامعه، وجود قانون و مقررات پایدار، شرکای تجاری قابل اتکا و مستدام، همسایگان مهربان و صلح طلب، و تغییر اقلیم مساعد که آنها را تقویت می کند .(اسمیت ، ۱۳۹۳: ۱۲)

چهارمین پیشران جهانی تغییرات اقلیمی است. یک حقیقت ساده و مسلم ناشی از تأثیر فعالیت های انسان بر ترکیبات شیمیایی جو زمین و افزایش دمای عمومی است. باید توجه داشت که وجود گازهای گلخانه ای برای حیات در کره زمین الزامی است . در اواخر سال ۲۰۰۹، سازمان سیا مرکز جدیدی را تأسیس کرد که وظیفه آن ارزیابی آثار تغییر اقلیم است، چون اعتقاد بر این بود که تغییرات تدریجی و مورد انتظار تغییر اقلیم باعث بروز شرایط تهدید آمیز برای امنیت ملی کشور خواهد شد. مثلا پیش بینی شده است تا سال ۲۰۳۰ درگیری های مسلحانه در قاره آفریقا بیش از ۵۰٪ افزایش یافته و میزان کشتار در جنگ به چهارصد هزار نفر خواهد رسید. اعتقاد بسیاری از متخصصان بر این است که تغییرات اقلیم در اروپا به واسطه آتشفشان های جزیره ایسلند و سرمای ناشی از آن در چند زمستان بعدی بر انجام انقلاب فرانسه مؤثر بوده است . با وجود این تغییرات اقلیمی که محرک درگیری در قرن بیست و یکم هستند، ممکن است کاملا خطرناک و یا بی خطر باشند. این وضعیت، بسته به اقدامات مردم می تواند به راحتی تغییر کند ممکن است مردم انتخابهای خوبی داشته و خطرات درگیری را به حداقل برسانند. به هر حال عاقلانه و در واقع لازم است تا برای یک دنیای خطرناک تر آماده شد. در این قسمت، موارد آموخته ها و روندها به شکل شش سناریوی آینده نشان داده می شود. این سناریوها، بر درگیری های گذشته تمرکز نموده و آنها را در آینده، به ویژه شرایط ساختاری که می توانند زمینه های درگیری بالقوه را بروز دهند، بررسی می کند.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

جدول ۱ شش سناریو خطرناک اقلیمی

وضعیت آینده،	منطقه تنش	مناطق IPCC[1]	تجربه تاریخی
پایان عصر یخبندان	قطب	آلاسکا ، هودسن ECGI	تغییر شکل زمین
جنگل های استوایی کجا رفته اند ؟	استوا	آمریکای مرکزی و کارائیب شمال آمریکای جنوبی	داشتن ظرفیت تحمل
بیابان بزرگ جهانی و منازعات آبی	استوا	صحرا، آسیای مرکزی	کنار بوم
کاهش پروتئین و معیشت در آفریقا	استوا	آفریقای غربی ، آفریقای شرقی	حیات
گرم شدن آسیای مرکزی	قطب	اوراسیای شمالی ، تبت	منابع
افزایش جذر و مد همه کشتی ها را جابجا نمی کند	استوا	آسیای جنوبی (جزایر اقیانوس اطلس)	حوادث ناگهانی

منبع (آرلی ، ۱۳۹۰ : ۱۴۸)

۲-۲ اسلام و مسائل آینده پژوهی

قبل از اینکه به تحلیل آینده پژوهی اسلام بپردازیم مناسب است ابتدا چند اصطلاح مرتبط و تاثیر گذار بر تحلیل آینده پژوهی اسلام را مورد توجه قرار دهیم. چرا که تحلیل آینده پژوهی اسلام بدون تفهیم این مفاهیم میسر نمی باشد. اسلام، غرب ، جهان عربی ، جهان اسلامی ، جهان عربی و اسلامی ،از جمله مفاهیمی کلیدی در این مبحث هستند.

«اسلام» و «غرب» مفاهیمی هستند انتزاعی ولی در اصل این دو مفهوم از معانی کاملا متفاوتی برای افراد مختلف، در مقاطع زمانی گوناگون و در شرایطی متفاوت برخوردارند. (فولر و لسر ، ۱۳۸۴: ۳) تصادم و عدم تصادم اسلام و غرب مهم ترین مسائل در آینده پژوهی اسلام می باشد. افزون بر این اصطلاح جهان عربی–اسلامی به ندرت به کار می رود، زیرا مفهوم این وجود فرضی دلالت حقیقت جغرافیایی ، سیاسی و فرهنگی دارد که دو جهان عربی و اسلامی را در ضمن یک چهارچوب گرد می آورد و این مفهوم در حال حاضر موجود نیست. اصطلاحهاتی که بیشتر شایع هستند عبارتند از: «جهان عربی»، «جهان اسلامی»، «جهان عربی و اسلامی». البته تحولات سیاسی در سال های اخیر موجب شد اصطلاحی رایج شود که بیانگر روابط درهم تنیده در جهان عربی و اسلامی است به گونه ای که گویا هویت واحدی برای اعراب و مسلمانان در حال پیدایش است. (ابن خلدون ، ۱۳۶۶: ۱۱۷)علت دیگری هم

۱ هیأت بین الدولی تغییر اقلیم (Intergovernmental Panel on Climate Change)

فصلنامه علمی -پژوهشی پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

که موجب انتخاب این اصطلاح شد بر این اساس است که همه مسلمانان در سایه یک دین واحد می توانند کیان فرهنگی واحدی را صرف نظر از اختلاف مذاهبشان تشکیل دهند. ، بنابراین دعوت به وحدت اسلامی اشتیاقی است که هر چند در گذشته تحقق نیافته است اما آنان جزیی از یک امت یا به عبارت بهتر امت اسلامی هستند.(ابوالنصر ،۱۳۷۸ : ۱۵۳)

۳- پیشینه ژئوپلیتیکی آینده پژوهی جهان اسلام

انسان ها از هر جنس، ملیت، دین و با هر سن و تحصیلات که باشند در تفکر درباره آینده مشترک هستند. اما شیوه ها و کیفیات تفکر درباره آینده بین افراد گروه های مختلف متفاوت است .(مولایی ، ۱۳۹۴: ۴) ویلفرد اسکاون بلنت در سال ۱۸۸۲ کتابی پیرامون اصلاحات اسلامی نوشت و به این نکته تاکید کرد که برای اصلاح نظم جهان اسلام در آینده باید فکر کرد. او یقین داشت که نظم جدید بهتر از نظم گذشته خواهد بود. اما او هرگز برای این نظم جدید شکل مشخصی تعیین نکرد . (خدوری ، ۱۳۹۵: ۱۱)پیشنهادهای متفکران برای اصلاحات این نظم جهان اسلام مختلف است . اما اکثر آنها به اصلاحات نظم موجود اتفاق نظر دارند بنابراین با توجه به ضرورت آینده پژوهی جهان اسلام که از اهمیت خاصی برخوردار است صاحبنظران متعددی به این موضوع پرداخته اند که در ذیل به توضیح سه مورد آن بسنده میکنیم .

۳-۱ آینده پژوهی ماهاتیر محمد :

ماهاتیر محمد نخست وزیر وقت مالزی در کتاب خود تحت عنوان جهانی که در آن به سر می بریم سناریویی در رابطه آینده مسلمانان ارائه می دهد : ابتدا این سوال را مطرح می کند که آینده مسلمانان در قرن بیست و یکم چه خواهد بود ؟ او چندان نسبت به آینده خوشبین نیست. او اذعان می کند مسیحیان نیز همانند مسلمانان در طول پانزده قرن. بسیاری از مراکز را آتش زده و جنایات فراوانی تحت عنوان دفاع از مذهب انجام دادند. آنها نیز برای تشخیص مسیحی خوب از مسیحی بد، جنگ های متعددی را دامن زدند و نهایتا توده ها در جستجوی آزادی، علیه آنها قیام کردند. امروز ما شاهد پراکندگی مسلمانان هستیم. بسیاری از مسلمانانی که میهن خود را ترک کرده اند، در آمریکا زندگی می کنند و بسیاری نیز تابعیت کشورهای خودرا

فصلنامه علمی -پژوهشی پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

ترک گفته اند، مانند بسیاری از پناهندگان مسیحی، مسلمانانی که کشورهای خود را ترک کرده اند، افراد با استعدادی هستند. آنها هنوز مسلمانان خوبی بوده و براساس تعالیم اسلام اعمال خود را انجام می دهند، اما هرگز نمی توانند امیدوار باشند که سرزمینی که در آن زندگی می کنند، تبدیل به یک سرزمین اسلامی گردد. او همواره احساس حل شدن در جامعه غیر مسلمان را دارد. بسیاری از آنها در سرزمین محل اقامت خود اقدامات خوبی انجام داده، خواسته یا ناخواسته در مسیر غنی سازی این سرزمین ها مشارکت داشته اند . اما در عین حال موجب فقر در میهن خود بوده اند چرا که میهن اسلامی آنها از وجودشان و از استعدادشان محروم بوده است. این. باعث تأسف است چرا که میهن اسلامی به آنها نیاز دارد، اما اگر آنها به میهن خود باز گردند، فرصت های مناسب برای شکوفایی استعداد و مهارت آنها وجود ندارد.کشورهای آنان فقیر هستند. تسهیلات برای کار و تحقیق و توسعه وجود ندارد، فاقد قدرت کافی برای پرداخت دستمزد مناسب هستند و از آنها به خاطر کارهایشان قدردانی نمی شود. حتی ممکن است به غیر اسلامی بودن متهم شوند. بسیاری از کسانی که میهن خود را ترک کرده اند، علاقه وافری به میهن خود دارند و آنها می خواهند به کشور خود برگردند، به مردم خود کمک کنند، اما به دلایل متناوب نمی توانند و تنها عده اندکی از آنها بر می گردند. گفتن این حرف غم انگیز است. اما برخی از آنها برای اینکه مورد پذیرش کشورهای پذیرنده قرار گیرند. مذهب خود را ترک کرده، معیارهای جامعه جدید را می پذیرند. این یک سناریوی غم انگیز برای آینده مسلمانان است. .(محمد ،۱۳۸۸ : ۵۸) البته او امیدوار است که این اتفاق می تواند رخ ندهد .

۳-۲ آینده پژوهی ضیاالدین سردار :

ضیاالدین سردار محقق پاکستانی و سردبیر نشریه فیوچرز آمریکا[1] در کتابی با عنوان آیندهٔ تمدن اسلامی، معتقد است که تمدن اسلامی باید باقی بماند . او تأکید می کند که مسلمانان در برابر آینده دو انتخاب دارند: می توانند بی هدف، آینده ای بسط یافته مبتنی بر توسعهٔ خطی موقعیت مستعمراتی کنونی داشته باشند یا این که با برنامه ریزی، به آینده ای روشن تر دست یابند. در این باره، مسلمانان باید با تغییر در نگرش خود به مذهبی که دارند، به برنامه ریزی و تلاش مجدانه برای تغییر مقدرات خویش اقدام نمایند. اگر آنان راه اول برخورد با آینده را

1. American Futures

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

برگزینند، هیچ تغییری در وضع آنان اتفاق نخواهد افتاد مگر آن هنگام که دچار تغییر شوند، ولی اگر راه دوم را برگزینند، باید به آینده اندیشند و از حالا برنامه ریزی را شروع کنند. در ادامهٔ انتخاب راه دوم، تنها راه مناسب، آغاز فرآیند احیای ارزش های تمدنی خویش است و این مسئولیت باید بر دوش تمامی مسلمانان و از همه مهم تر بر عهدهٔ متفکران این امت باشد.

او برنامه ای با نام «طرح عمران»را به مثابه شاه نقشه ای معرفی می کند که دربر گیرندهٔ راهبردهایی برای تحقق احیای تمدن اسلامی است. سردار واژهٔ عمران را از ابن خلدون برای وصف تمدنی پویا، مترقی و کارآمد وام گرفته است (Sardar, 1988:26). سرفصل های این طرح عبارتند از :

۱- تعیین مدل مدینهٔ فاضله؛

۲- احصای پارامترهای تمدن اسلامی؛

۳- ارزیابی واقع گرایانه از محیط کنونی و برآورد محیط آیندهٔ ممکن؛

۴- احصای اهداف از امت اسلامی؛

۵- تدوین نقشه هایی برای رسیدن به مقصود و ارزیابی گزینه های محصول برای آینده؛ (Sardar, 1988: 133 - 134).

در رویکرداول برنامه ای طرح عمران، روش کار بر اساس فرآیند ترکیبی «نگاه رو به جلو» و «برنامه ریزی دقیق» است. . کل این فرآیند از طراحی مدل مدینه تا ارزیابی محیط فعلی و آیندهٔ ممکن (گام های اول تا چهارم طرح) تنها در صورتی شدنی است که نهاد یا بدنهٔ پژوهشی، تلاشی منسجم صورت دهند. سردار از این موضوع با عنوان «اجتهاد نهادینه شده»به معنای همکاری علمای سنتی و دانشمندان مسلمان امروزی برای انتفاع امت یاد می کند (Sardar, 1988: 187).

رویکرد دوم به طرح عمران، بر استقرار چشم اندازی برای نظام اسلامی مبتنی است. این چشم‌انداز باید در بر گیرندهٔ دورنماهای بلند و میان مدت و نیز مأموریت های کوتاه مدت باشد. رویکرد سوم به طرح، بر اساس فرآیند برنامه ریزی برای نظام اسلامی است. به علاوه این رویکرد، باید در بر گیرندهٔ برنامه ریزی های بلندمدت، میان مدت و کوتاه مدت نیز باشد. تلاش این سه رویکرد که سردار همگی را به طور مبسوط توضیح می دهد، تغییر مطلوب در جوامع اسلامی در جریان حرکت به سوی آینده ای بهتر است.

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

۳-۳ آینده پژوهی مهدی المانجر

مهدی المانجر محقق مراکشی و مدیر وقت موسسه بین اللملی فیوچر بلز فرانسه بود[1]. سرچشمهٔ تفکرات آینده پژوهانهٔ او، از منابع اسلامی متأثر است. آینده پژوهی ایده آل المانجرا را که تحلیلی وابسته به آیندهٔ اسلام است، تحت سه زاویه می توان مورد ارزیابی قرار داد :

۱- مشکلات و آیندهٔ دنیای عرب؛

۲- مشکلات و آیندهٔ اسلام در اروپا؛

۳- مشکلات و آیندهٔ دنیای اسلام.(صفوی ،۱۳۸۷: ۲۲۹)

او در تحلیل آیندهٔ دنیای عرب، آشکارا بر این موضوع تأکید دارد که در حال حاضر، دنیای عرب بر سرنوشت خود هیچ تسلطی ندارد. به زعم المانجرا، برجسته ترین ویژگی دنیای عرب امروز، ماهیت کوچک سازی کشورهای این منطقه است که بی شک به یکی از مسائل غامض پیش روی منطقه تبدیل شده تا جایی که ۸۰% از جمعیت اعراب در هفت کشور توزیع شده است و حال آن که در هفت کشور دیگر، تنها ۲۰% از جمعیت اعراب ساکن هستند (Elmandjra, 2004: 4).

بر این اساس، المانجرا اعتقاد دارد که نفت، مهم ترین دلیل مشکل اعراب است؛ زیرا منافع سیاسی-اقتصادی بسیاری را در سطح بین المللی برمی انگیزد. او با توجه به این وضعیت، سه سناریوی مختلف را برای آینده پیشنهاد می کند:

* نخستین سناریو، «سناریوی تداوم و ثبات»است که بر ادامهٔ وضعیت موجود و اجرای طرح «ثبات» از دیدگاه آمریکا (غرب) دلالت دارد. این سناریو یعنی دنیای عرب (اسلام)، همچنان زیر یوغ قدرت غرب خواهد ماند که به بیان دیگر، تداوم خطی «آیندهٔ استعماری» خواهد بود.

* سناریوی دوم، «سناریوی اصلاح طلبانه» است که در پاسخ به نیازهای جدید مردم و بیداری منطقه ای اتفاق می افتد و با کم ترین ثبات همراه خواهد بود، ولی به سرعت باید تقویت شود. مهم ترین مسائلی که باید به آن ها اولویت داد، مشکلات مربوط به فقر، بی سوادی، اختلاف طبقات اقتصادی و آزادی بیان است. بنابراین، خبرگان تحصیل کرده یا اندیشه وران نقش عمده ای بازی می کنند و معضل بیگانگی فرهنگی این افراد باید حل شود.

1. Future Bells France

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

* سومین سناریو، «سناریوی تحول» است که ترکیبی از سناریوها (فرآیندها) و ارمغان آور تغییر محسوب می گردد و به این ترتیب، موفقیت اقتصادی، عدالت اجتماعی و آزادی بیان تحقق می یابد (Elmandjra, 1991: 2 - 4).

در تحلیل بحث های کلی المانجرا دربارۀ آیندۀ اسلام، می توان دریافت که دغدغۀ ذهنی او دست کم سه موضوع است:

۱–وضعیت عقب ماندگی حال حاضر جهان اسلام بر اثر نگرش و تفکرات منسوخ مسلمانان؛

۲– نیاز به دورنما و درکی تازه از منابع اصیل فرهنگی و بازخوانی قرآن منطبق با توسعۀ امروز؛

۳– فقدان چشم انداز در جوامع مسلمان، به ویژه متناسب با مفهوم دموکراسی و مشارکت زنان در جامعه و توسعه: (المانجرا، ۱۳۸۴: ۱۳ – ۱۵).

در پایان، آینده پژوهی ضیالدین سردار و مهدی المانجر را در چارچوب مؤلفه های مذکور می توانیم در جدول پیش رو نشان دهیم

جدول ۲ مقایسه آینده پژوهی سردار و المانجرا

محورهای اصلی	ضیاءالدین سردار	مهدی المانجرا
مشخصات فردی	پاکستانی، دارای تحصیلات دانشگاهی فنی در انگلیس، دارای تحصیلات دینی، دارای ۴۰۰ کتاب و ۲۰۰ مقاله	مراکشی، تحصیلات دانشگاهی اقتصادی و سیاسی در انگلیس و امریکا، دارای نزدیک به ۵۰۰مقاله و چند کتاب
موضوعات اصلی مورد علاقه و بحث	–آینده مسلمانان یا تمدن اسلامی – علوم اسلامی – رابطه اسلام و پسانوگرایی	– عالم غیب و مستقبل (آینده) – زندگی دنیوی و اخروی – مشکلات و آیندۀ جهان اسلام و مسلمانان (و بشریت) – مشکلات و آیندۀ دنیای عرب – مشکلات و آیندۀ اسلام در اروپا
رویکرد به جامعه و آینده	قائل به دموکراسی – قائل به کثرت گرایی	قائل به دموکراسی – قائل به کثرت گرایی

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

مبانی تفکر و اقدام برای آینده	قرآن و سنت – نظام ارزشی اسلام – تلفیق متعادل عناصر تمدن (مادیات، معنویات و عقلانیت) از منظر اسلامی – توسعه فرآیند اجتهاد – تلفیق رویکردهای نظری و عملی آینده پژوهی برای کمک به فرآیند سیاست گذاری	اتکا به منابع اسلامی (به ویژه قرآن) – ایمان خلاق (توأم با ابداع «ممدوح»، نه بدعت گزاری «مذموم») – توسعه بومی
ویژگی های طرح پیشنهادی برای آینده	تکیه بر جهان بینی و فرهنگ اسلامی – تغییر در نگرش مسلمانان و به ویژه متفکران اسلامی نسبت به مذهب برای احیای ارزش ها از طریق همکاری علمای سنی و دانشمندان – تعیین و تعریف مدل مدینه فاضله و جامعه مبتنی بر آن – برنامه ریزی منعطف و پویا برای آینده – در نظر داشتن دورنماهای بلندمدت و میان مدت توأم با مأموریت های کوتاه مدت	نیاز به دورنما و درکی تازه از منابع اصیل اسلامی – رویکرد و نگاه سناریویی به آینده در قالب بررسی وضعیت های ممکن و مختلف – در نظر گرفتن اهمیت نقش و تأثیر اقدامات بر نتایج آینده و تقدیر – داشتن رویکرد پویا
روش شناسی و شیوه پرداختن به آینده	مدل مدینه فاضله (چشم انداز) – احصای پارامترهای تمدن اسلامی – خلق مدل ها، نظریه ها و پارامترهای مبتنی بر دو مرحله قبل – ارزیابی واقع گرایانه از محیط کنونی و برآورد محیط آینده – احصای اهداف از درون امت اسلامی – تدوین نقشه هایی برای رسیدن به مقصود و ارزیابی گزینه ها – پایش و بازنگری مستمر در بدیل های احصا شدهٔ قبلی	سناریوهای آینده – تغییرات بنیادی در نظام سلطه و قدرت های جهانی – توسعه بومی مبعث از ارزش ها، الهامات و چشم اندازهای آینده – بازسازی مبتنی بر نهادهای دموکراسی مردمی غیرغربی – مشارکت عمومی جامعه در بازسازی آینده
آیندهٔ مطلوب	آیندهٔ مطلوب، همان آرمان شهری این جهانی است که در نظریه‌های غربی نیز شبیه آن مطرح است. – آرمان‌شهری که سردار وصف می‌کند، آرمان‌شهری به معنای خوب مطلق نیست، بلکه چیزی است ساخته خود انسان که در آن احساس خوش بختی و رضایت می‌کند. – غایت آرمان‌شهر اسلامی در بهشت تجلی می‌یابد اما بهشت از دید سردار مفهومی دنیایی نیز دارد	آیندهٔ موعود، همان چشم‌انداز دنیوی و اخروی به شمار می آید که اسلام تبیین نموده است. – آینده برآمده از اعمال مردم است و از دید المانجرا هم دارای بعد دنیوی است و هم اخروی. – آیندهٔ مطلوب چیزی از پیش‌آفریده نیست، بلکه نتیجهٔ اعمال مردم در چارچوب خواست خداوند است.

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

۴-یافته های تحقیق

۴-۱ تحلیل آینده پژوهی مرکز جهان اسلام

مفهوم تحولات زمانی گذشته ، حال و آینده، اصلی ترین درک انسان از زمان است. برای تقسیم بندی زمان به لحاظ تداوم و پیوستگی آن دو نظریه وجود دارد. نظریه اول که با دورنمای سه حالت گذشته، حال و آینده مرتبط است. بر اساس این درک از زمان، هر تحولی قبل از اینکه رخ بدهد، مربوط به آینده است، سپس به مجرد اینکه اتفاق افتاد می شود. نظریه دوم که بر درک قبل و بعد، از زمان تأکید دارد. بر اساس این تفکر تحول طی زمان در دو حالت قبل از یکی و بعد از دیگری قرار دارند و این قاعده تغییر نمی کند. مباحث مختلفی درباره اعتبار و ماهیت هر کدام از این نظریه ها انجام شده است، بر اساس آینده پژوهی، رابطه بین گذشته، حال و آینده دارای اهمیت فراوانی است. گذشته به تاریخ، تجارب، نشانه ها، هویت و فضیلت فردی اعتبار می دهد. حال به اینجا و اکنون، به لحظه های گذار و هوشیاری مربوط است. آینده؛ ترس ها، برنامه ها، مسئولیت ها، اهداف و آرزوها را دربر می گیرد.(Cuhls , 1997)

با توجه به توضیحات فوق هرگاه سخن از مفهوم جهان اسلام به میان می آید ابتدا این سه مفهوم به ذهن می رسد : جنگ ، عرب و نفت که در ذیل به توضیح آنها می پردازیم .

***جنگ**

هیچ دوره ای از تاریخ را نمی توان یافت که در آن اثری از خشونت و جنگ نباشد و شاید به این دلیل به باور بسیاری از دانشمندان، صلح حالتی موقتی دارد و حال آنکه جنگ امری دایمی و همیشگی است. به سخن دیگر، امکان بروز جنگ در همه زمانها و در همه مراحل و مناسبات اقتصادی و اجتماعی جامعه وجود دارد . (زین العابدین و جمشیدپور ، ۱۳۹۸: ۷۲) پیامبر بزرگ اسلام در آغاز رسالتش با مشکلات و سختیهای فراوانی مواجه بود: زخم زبانها، تهدیدها، شکنجه ها برنامه عادی دشمنان اسلام نسبت به پیامبر و یارانش بود. یاران حضرت را به شدیدترین وضع شکنجه می کردند، گاه شکنجه ها تا حد مرگ پیش می رفت. چنانکه یاران پیامبر از جمله یاسر و سمیه در زیر شکنجه به شهادت رسیدند.

در این دور ان علی رغم اصرار فراوان مسلمین به قتال و جنگ با مشرکان قریش، حضرت اجازه نمی داد و فقط می فرمود : مقاومت کنید دوره سخت مقاومت در مکه به پایان می رسد. در سال دوم هجرت بود که رسماً دستور جنگ از ناحیه حضرت حق به مسلمین ابلاغ

فصلنامه علمی -پژوهشی پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

شد. ممکن است این سؤال مطرح شود که چرا این دستور در مکه صادر نشد؟ پاسخ روشن است : جنگ و نبرد نیازمند به نیرو و تجهیزات نظامی است و بدیهی است که بدون شرایط مساعد سیاسی و نظامی جنگ به ثمر نمی رسد. این شرایط در مکه فراهم نبود و با هجرت نبی اکرم (ص) به مدینه فراهم شد.(فاضلی نیا ، ۱۳۸۶: ۴۵)

بنابراین پس از تشکیل حکومت اسلامی پیامبر با این آیه « أُذِنَ لِلَّذینَ یُقاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا وَ إِنَّ اللَّهَ عَلی نَصْرِهِمْ لَقَدیرٌ » (حج،آیه۳۹) به آنها که جنگ بر آنها تحمیل شده اجازه جهاد داده شد چرا که مورد ستم قرار گرفته اند و البته خداوند بر یاری آنها قادر است دستور قتال را ابلاغ کرد . از زمان صدور این دستور تا پایان عمر مبارک پیامبر (ص) حضرت با بیش از ۸۰ جنگ درگیر بوده است. در بعضی جنگها خود حضرت نیز به عنوان فرمانده حضور داشته که اصطلاحاً نام اینگونه جنگها را «غزوه» می گذارند و در برخی دیگر گروهی را می فرستادند و فرمانده نصب می کرده اند که اصطلاحاً این نوع جنگها را «سریه» می نامند.جنگ های صدر اسلام شامل دوران مختلفی است:

۱- جنگ های زمان رسول خدا(ص) که خود شامل:

۱. غزوات

۲. سرایا

۲- جنگ های زمان خلفای راشدین که شامل:

۱. جنگ های زمان ابوبکر

۲. جنگ های زمان عمر بن خطاب

۳. جنگ های زمان عثمان بن عفان

۴. جنگ های زمان امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب (ع)

با وجود این جهان اسلام از آغاز تاکنون با انواع جنگ های مذهبی و فرقه ای مواجه بوده از جمله : جنگ های صلیبی،حجوم مغولان ، قیام ها و نهضت های متعددی که در ادوار تاریخی در مناطق مختلف جهان اسلام به وقوع پیوسته است بخصوص در سال ها اخیر با نهضت های موسوم به بیداری اسلامی ، بهار عربی و جریان های تکفیری مواجه شده است . (پدرام ، ۱۳۹۲ : ۹۳)بنظر می رسد بر اساس آینده پژوهی بیشتر جنگ های جهان اسلام در آینده مربوط به :

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

- منابع آب
- اختلاف قومی مذهبی.
- جنگ اطلاعاتی با حمله به سیستم های اطلاعاتی دشمن ،
- جنگ سایبرنتیک نوعی از جنگ اطلاعاتی شامل عملیات خرابکاری و انهدامی برای نابودی یا ایجاد اختلال در شبکه های رایانه ای،
- جنگ زیرساختاری فراملی با حمله به صنایع و خدمات عمده یک کشور مانند سیستم های مخابراتی، تأمین برق و انرژی، خدمات ترابری دولتی، خدمات اضطراری، مالی، تولیدی و غیره،
- حمله به نقاط ضعف یک رقیب یا دشمن با استفاده از ابزارهای و جنگ نامتقارن مانند تروریسم،

خواهد بود .

***عرب**

تاریخ اعراب تاریخی پر از تحولات دینی، سیاسی و فراز و فرودهای اجتماعی است. جهان عرب یا کشورهای عربی یا ایالت‌های عرب شامل ۲۲ کشور عربی زبان (۱۰ کشور آفریقایی و ۱۲ کشور آسیایی) اتحادیه کشورهای عرب هستند. وسعت آن‌ها ۱۳٬۱۳۰٬۶۹۵ کیلومتر مربع است که هشتاد درصد آن یعنی ۱۰,۵۰۴,۵۵۶ کیلومتر مربع بیابان و بقیه آن حدود ۲,۶۲۶,۱۳۹ کیلومتر مربع نیمه بیابانی و نسبتاً خشک است. پیش از اسلام قبایل عرب در عربستان سکونت داشتند و مردم عراق و سرزمین شام و دیگر کشورهای کنونی عربی، ملت‌های آشوری و کلدانی وقبطی بودند که اصالت آنان سامی بوده با اعراب هم ریشه و تقریباً هم زبان بودند.

پیامد مفهوم عرب منجر به پیداش پان عربیسم و ملی گرایی عربی در جهان عرب شده است . ولی برخی به اختلافات جزئی میان این دو مفهوم اشاره کرده‌اند. از جمله، پان عربیسم را «خط اصلی فکری ملی گرایی عرب» یا «هدف اصلی ملی گرایی عرب» خوانده اند. برخی در تبیین هدف ملی گرایی عرب به دو محور استقلال جهان عرب و اتحاد تمام بخشهای آن در یک کشور اشاره کرده اند که نزدیکی و جدایی ناپذیری این دو مفهوم را نشان می‌دهد.

با وجود این بر اساس آینده پژوهی برای جهان عرب سناریوهای زیر را می توان در نظر گرفت :

فصلنامه علمی -پژوهشی پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

-ادامه روند بی ثباتی سیاسی اقتصادی و فرهنگی فعلی

براساس آینده پژوهی بنظر می رسد بحران های ژئوپلیتیکی کشور های عربی به همین روال که اکنون وجود دارد در آینده نیز تداوم داشته باشد . شکاف طبقاتی بلحاظ اقتصادی ،ظهور جریان های اعتراضی در مناطق مختلف کشورهای عربی و تداوم اختلافات قومی- مذهبی بی ثباتی کشورهای عربی را رقم خواهد زد .(ثیکنس ، ۱۳۹۳: ۱۸۲) از ویژگی های برجسته این دوره می توان به تشدید سیستم های رانت و سوبسید اشاره کرد که دولت های کشورهای عربی برای دوام و بقای خود به آن روی خواهند آورد .

-زوال و فروپاشی دولت های عربی :

ساختار امنیتی و ثبات کشورهای عربی بصورت یک سیستم کلی بر مبنای طبقه بندی ژئواکونومیکی کشورهای عربی شکل گرفته است . بر این اساس برخورداری کشورهای عربی از منابع نیروی انسانی ماهر و انرژی بسیار حائض اهمیت است .اما با توسعه تروریسم و جریان های تکفیری تاثیرگذاری منابع فوق بر تامین امنیت تضعیف خواهد شد و این کشورها به ناگزیر توانایی و نیروی خود را جهت تامین امنیت هزینه خواهند کرد . بنابراین اکثر دولت های عربی قادر به تامین امنیت شهروندان خود نخواهند شد و عملا با پدیده فروپاشی و زوال مواجه می شوند. (زالی ، ۱۳۹۲: ۸۳)

***نفت**

هیچ چیزی بهتر از خطوط لوله نفت و گاز و تاثیر سیاست و جنگ ها بر آن ها ، منعکس کننده بی ثباتی و پیش بینی ناپذیری مرکز جهان اسلام نمی باشد (برنارد کوهن ، ۱۳۸۷ : ۷۰۵). بنابراین تحلیل ژئواکونومیکی جهان اسلام و بخصوص مرکز آن از اهمیت خاصی برخوردار است. چراکه، دولتهای واقع در مرکز جهان اسلام بدلیل برخورداری از درآمد حاصله از فروش نفت بسیار فربه شده اند. آنها به استثنای بخش کشاورزی، در بقیه حوزه ها به مثابه کارفرما عمل می کنند. شهروندان از قبل دولت منتفع می شوند، آنها نه تنها علاقه ای به نابودی دولت ندارند؛ بلکه، در بهسازی نقش دولت می کوشند. دولت بر اقتصاد رسمی کشور از طریق اعمال نظارت بر شرکتهای متعلق به بخدذش عمومی و در برخی موارد به واسطه جریان نفت و دیگر بخشهایی که مستقیما وابسته به خزانه دولت هستند، تسلط دارد. هزینه دولت های این منطقه که در مقایسه با کشورهای مناطق دیگر از لحاظ درآمد در وضع

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

مشابهی به سر می برند، اغلب سهم بیشتری از تولید ناخالص ملی را به خود اختصاص داده اند.(کاستلز ، ۱۳۸۰: ۲۱۵) در برخی موارد، دولتهای (مانند مصر) نزدیک به نیمی از تولید ناخالص ملی را هزینه می کنند که این رقم در دیگر دولتهای دارای درآمد متوسط، کمتر از ۲۵ درصد است. با وجود این که تسلط دولت بر اقتصاد چشمگیر است؛

با توجه به مطالب فوق می توان گفت نفت عامل اصلی تعامل کشورهای جهان اسلام با کشورهای غربی و جهان می باشد. از طرف دیگر، تمام تحولات چه توسعه و پیشرفت و چه انقلاب و دگرگونی براساس ژئوپلیتیک نفت در خاورمیانه اتفاق می افتد. در این راستا درآمد حاصل از نفت در جهان اسلام باعث رشد و شکوفایی و آگاهی ملت ها نسبت به مسایل خود و جهان کاسته و برآورد دقیق از ارزش واقعی و جهانی هزینه های زندگی را از بین برده است. چرا که، دولتها به عنوان قدرتمند ترین عامل کنترل کننده اقتصادی یا از طریق ایجاد سیستم سوبسید به جهت راضی نگه داشتن ملت، شیوه صرفه جویی و درک هزینه واقعی زندگی را از مردم گرفته و یا با ایجاد سیستم اقتصاد رانت، بر ثروت خود افزوده و ملت را تحت فشار اقتصادی قرار داده اند. در این میان، هر فرد یا گروهی که بنا به شرایطی از طریق دولت به منابع درآمد نفتی دسترسی پیدا کند میتواند به فعالیت اقتصادی تصنعی خود ادامه دهد و سهمی در سیاست و اقتصاد داشته باشد. بنابراین کشورهای تولید کننده نفت در جهان اسلام، پدیده خصوصی سازی از استانداردهای واقعی بسیار فاصله دارند و دولت به عنوان تنها عامل قدرت اقتصادی و سیاسی محسوب می شود و هر تحول و انقلابی که در این کشورها اتفاق می افتد بر اساس ژئوپلیتیک نفت ناشی از دخالت قدرت های فرامنطقه ای است که به دلیل تأمین منافع ملی خود از گروههای

خاص در زمان های خاص حمایت می کنند و یا آنها را با بهانه هایی چون عدم رعایت حقوق بشر و دموکراسی تحت فشار قرار میدهند.

با توجه به توضیحات سه مفهوم فوق می توان وضعیت آینده پژوهی مرکز جهان اسلام را در جدول زیر مورد ارزیابی قرار داد .

فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]

[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

جدول ۳ تحلیل سناریو های مرکز جهان اسلام

سناریو تداوم	سناریو تغییرات
افزایش حملات تروریستی	سقوط دولت آل سعود
شکل گیری دولت های جدید	جنگ ایران و عربستان
توسعه حملات سایبری	جنگ ایران و رژیم صهیونستی
ظهور بازیگران غیردولتی	جنگ مصر و اتیوپی
دستیابی بازیگران غیر دولتی به سلاح های شیمیایی	فروپاشی شورای همکاری خلیج فارس
تشدید حضوربیگانگان در منطقه	فروپاشی اتحادیه عرب
تشدید اختلافات سنی و شیعه	استقلال کردستان
ظهور رهبران ناسیونالیسم	ظهور بحران ژئوپلیتیک آب
تشدید دشمنی با غرب	تشدید اتحاد شیعیان
تلاقی ژئوپلیتیک انرژی و شیعه	بروز جنگ های نیابتی
تشدید نارضیاتی های اجتماعی از حکومت ها	تشدید مهاجرت های اقلیمی
تشدید مهاجرت های اجتماعی ، سیاسی	تشکیل کشور فلسطین
تشدید تضاد شیعه و صهیونیست	

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

۴-۳ پیشران های تاثیرگذار بر جهان اسلام

با تحلیل آینده پژوهی مرکز جهان اسلام پیشران های تاثیرگذار بر تحولات ژئوپلیتیکی را در چارچوب آینده پژوهی جهان اسلام بطور خلاصه در ذیل مورد مطالعه قرار می دهیم . این پیشران ها عبارت اند از:

۱- تحولات جمعیتی و شهرنشینی بدون وقفه

۲- مسایل ناشی از رشد اقتصادی و بازسازی

۳- جوامع راکد و فرسایش کنترل دولت

۴- بحران های مربوط به مشروعیت سیاسی و چالش های مربوط به اسلام و ملی گرایی

۴-۴ سناریو های محتمل در جهان اسلام

پیشران های مزبور عوامل اصلی شکل گیری سناریوهای محتمل در جهان اسلام هستند . به این معنا که روند تحولات جهان اسلام با توجه به تاثیر پیشران های فوق متحول می شوند

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

*سناریو اول : جستجو برای کسب قدرت استراتژیک از طریق تکنولوژی ها و استراتژی‌های نظامی جدید.

*سناریو دوم : ابعاد فزاینده اقتصادی امنیت و ژئوپلیتیک منطقه ای .

*سناریو سوم : تضعیف تفاوت های قدیمی بین محیط های مرکز امنیتی جهان اسلام و همسایگانشان

*سناریو چهارم : اختلافات منطقه ای حل نشده و تهدیدات نسبت به وضعیت مرزهای فعلی.

*سناریو پنجم : محاسبات امنیتی جدید (ظهور ائتلاف ها و منطقه گرایی)

*سناریو ششم : نقش قدرت های خارجی و مهم تر از آن آمریکا ، روسیه ، چین و اتحادیه اروپا

جدول۴ مشخصات سناریوهای جهان اسلام

سناریو ها					
سناریو اول	سناریو دوم	سناریو سوم	سناریو چهارم	سناریو پنجم	سناریو ششم
توسعه سلاح های هسته ای	انرژی و راه های انتقال آن	تهدید مرزها	توسعه تروریسم	توسعه منطقه گرایی	حضور نظامی
توسعه توانایی‌های متعارف	توسعه زیرساخت‌ها	برخورد تمدن ها	بحران مهاجرتی	توسعه دیپلماسی	حمله نظامی
اسلحه در برابر نفت	بحران آب	اختلاف مذهبی- فرهنگی	توسعه انواع قاچاق	توافقات اقتصادی	تغییر حکومت‌ها
	منازعات اقتصادی			توسعه امنیتی منطقه ای	

جدول۵ پیشران ها و سناریوهای جهان اسلام

پیشران ها	سناریو ها
تحولات جمعیتی و شهرنشینی بدون وقفه	جستجو برای کسب قدرت استراتژیک
مسایل ناشی از رشد اقتصادی و بازسازی	ابعاد اقتصادی رو به رشد امنیت
جوامع را کد و فرسایش کنترل دولت	مسائل امنیتی مرکز جهان اسلام و همسایگانشان
بحران های مربوط به مشروعیت سیاسی	کاهش تفاوت های امنیتی بین مناطق
چالش های مربوط به اسلام و ملی گرایی	پیامدهای استراتژیک روندهای منطقه ای
	پیامدهای استراتژیک روندهای فرامنطقه ای

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

۴-۵ تحلیل پیشران های تاثیر گذار بر تحولات ژئوپلیتیک جهان اسلام

با استفاده از روش تحلیل روند و با عنایت به فعالیتهای انجام شده توسط آینده پژوهان، مهمترین پیشران های تأثیرگذار بر آینده جهان اسلام به شرح ذیل می باشند:

*پیشران شکاف میان مسلمانان عرب و غیرعرب:

عربها، تنها حدود ۲۰ درصد مسلمانان جهان را تشکیل میدهند اما تفاسیر اسلام، مسایل سیاسی و چهره ی بین المللی اسلام از سوی دیدگاه ها رسانه های اعراب در جهان منتشر میشوند. حجم زیادی از گفتمان موجود پیرامون مسلمانان و چالشهای پیشروی آنان، در واقع به اعراب و چالش های آنان بازمیگردد. مسلمانان عرب بنا به دلایل تاریخی و فرهنگی بینظمی های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بیشتری نسبت به دیگر مناطق جهان (کشورهای در حال توسعه) از خود نشان داده و بنظر میرسد این روند نیز در حال گسترش است

*پیشران گسترش دولتهای سکولار در جهان اسلام:

کشورهای غیرعربی جهان اسلام به(ویژه در جنوب و شرق آسیا) از دیدگاه سیاسی روشنفکرانه تری برخوردارند ، که این مسأله به تقویت اکثریت دولتهای مردم سالار و یا تا حدودی مردم سالار و سکولار در آینده منجر میشود. از سوی دیگر، فعالیت های فرهنگی و تبلیغاتی رسانه های غربی و عدم کفایت مسئولان عربی در اداره ی امور کشور ، سبب افزایش نارضایتی مردم و توجه آنان به رویکرد کشورهای غربی شده است

*پیشران انتقال مرکز ثقل جهان اسلام به خارج از جنوب غرب آسیا:

اگرچه منطقه جنوب غرب آسیا از مدتها پیش، هسته و مرکز جهان اسلام به شمار می آید، اما در حال حاضر در مناطق دیگری چون اندونزی و مالزی فعالیتهای نوآورانه و اثربخشی در حال انجام است که سبب شده در مسائل دینی این کشور پویاتر عمل کند و توجه مردم مسلمان و غیرمسلمان را به خود جلب نماید. همانگونه که مرکزیت شیعه، مدتها است که از شهر نجف اشرف به شهر قم منتقل شده است ، این مسأله برای تمام جهان اسلام نیز در حال انجام است و به نظر میرسد که در آینده، کشورهای اندونزی و مالزی از نقش کلیدی در تعیین سوگیری های سیاسی، فرهنگی و اجتماعی جهان اسلام داشته باشند . افزون برآن با احیای ژئوپلیتیک شیعه و استقبال شیعیان از شهرهای مقدس عتبات عالیات در عراق و ایران نقش آفرینی سیاسی مراکز مکه و مدینه را در جهان اسلام کم رنگ تر خواهد کرد .

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

*پیشران گسترش قومیت گرایی:

جوامع، قبایل، طوایف قومی و هم چنین گروه ای مذهبی، اغلب پایه و اساس اصلی هویت فردی و گروهی و پیشران رفتار سیاسی یک کشور را شکل میدهند. این مسئله با توجه به ریشه های تاریخی کشورهای مسلمان ،از نقش مهم تری برخوردار است. ناکامی در درک کامل سیاست قبیله ای . درک و فراگیری مدیریت مسایل فروملی و قبیله ای برای تصمیم گیری و سیاستگذاری و به طورکلی هر گونه اقدام در کشورهای جهان اسلام بسیار کلیدی است چرا که بنظر می رسد عدم توجه به ماهیت و تفاوت های قومی قبیله ای در سیاست گذاری کشورهای اسلامی رو به افزایش است .

*پیشران رشد افراط گرایی در جهان اسلام:

ناکامی های سیاسی ، اقتصادی و فرهنگی در کشورهای اسلامی ناشی از دخالت کشورهای غربی و ایالات متحده آمریکا در جهان اسلام بخصوص در میان مسلمانان عرب موجب بدبینی مسلمانان نسبت به سیاست های حاکم در جهان اسلام شده و روند توسعه افراط گرایی را به شکل های مختلف در جهان اسلام تشدید خواهد کرد .

*پیشران دموکراسی و اسلام گرایی:

در مورد اینکه پیشران دموکراسی و اسلام گرایی بر جهان اسلام چه تاثیراتی خواهد داشت ؟ تئوری های زیر محتمل است :

– بعضی صاحب نظران معتقند تحولات سیاسی و جنبش های موجود جهان اسلام به دلیل اتکا به توده ها و تحریکات عاطفی و غیر عقلانی، با دموکراسی ختم نخواهد شد و در آخر منجر به جایگزینی یک نظام اقتدارگرا خواهد شد.

– عده ای از متفکران هم معتقدند این جریان ها و تحولات می توانند بسترساز دموکراسی از پایین باشند. بر این اساس برای آینده تحولات، سه گزینه متصور است:

۱. با فروپاشی نظام اقتدارگرای فعلی رژیم استبدادی دیگری جایگزین خواهد شد که این گزینه می تواند به دست نظامیان یا نیروهای قبیله ای جایگزین یا حتی نیروهای مذهبی تندرو مانند تکفیری ها – که البته احتمال آن کم است – تحقق یابد.

۲. نظام دموکراتیکی به وجود خواهد آمد که به تعبیری وابسته به غرب است و به تعبیر دیگر، روابط خوبی با غرب و رژیم صهیونیستی دارد.

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

۳. نظام دموکراتیکی حاکم می شود که متأثر از گفتمان انقلاب اسلامی، مستقل است و میتواند مناسبات خود را با غرب و رژیم صهیونیستی بر اساس دغدغه های مردم تعریف کند.

از جهت ایدئولوژیک و ماهیت نظام آینده هم پنج گونه نظام سیاسی برای آینده کشورهای جهان اسلام می توان تصور کرد:

اول، مدل جمهوری اسلامی که متأثر از انقلاب اسلامی است.

دوم، مدل جمهوری اسلام گرا متأثر از ترکیه (حزب رفاه)؛

سوم، مدل لیبرال دموکراسی بر اساس مبانی سکولار و لیبرال، مشابه آنچه در کشورهای غربی وجود دارد. چهارم، مدل استبداد نظامی سکولار که توسط نظامیان یا نیروهای قبیله ای به وجود می آید.

پنجم، مدل استبداد دینی که متأثر از گروه های تکفیری خواهد بود.

می توان گفت در حالت کلی، نظامهای جایگزین یا جمهوری خواهند شد با سه مدل یا استبدادی خواهند شد با دو مدل.

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

نتیجه گیری

در حالی که جهان بصورت اجتناب ناپذیر و بدون هیچگونه مقاومتی بسمت زندگی در دهکده جهانی در حال حرکت است. از طرف دیگر در حال خلق مرحله نوین از تاریخ انسانی می باشد که در آن جوامع و تمدن هایی بصورت سنتی در قالب ائتلافات تاریخی جدای از هم می زیستند مجبور به زندگی در کنار هم خواهند شد . در این میان عوامل جمعیتی ، مسائل زیست محیطی ، جهانی شدن و تغییرات اقلیمی از جمله پیشران های تاثیر گذار بر تحولات آینده جهان نقش آفرینی خواهند کرد . براین اساس مرکز جهان اسلام که بلحاظ جغرافیایی در موقعیت خاصی قرار گرفته و شامل شبه جزیره عربستان و کشورهای پیرامون آن می باشند دارای ویژگی های خاص ژئوپلیتیکی هستند .که همواره تحت تاثیر پیشران های جنگ ، عرب و نفت بوده و این پیشران ها چشم انداز تغییرات سیاسی ، اقتصادی ، فرهنگی مرکز جهان اسلام را تعیین خواهند کرد .

افزون بر این ، مؤلفه هـای جمعیـت، منـابع طبیعـی ، ایـدئولوژی، موقعیت استراتژیک ، نظامی و ... نیز ازجملـه پتانسـیل و ابزارهایی است که مرکز جهان اسلام برای کسـب جایگـاه بـین المللـی و ایفـای نقش یـک قطـب جهانی در نظم بین الملل آینده، از آن برخوردار خواهد بود. اما اکنون بلحاظ توسعه کشورهای مرکز جهان اسلام ناهماهنگ و متفاوت می باشند چراکه بعضی از کشورهای مرکز جهان اسلام :

۱. با نیروی کار فراوان و منابع غنی هستند .
۲. وارد کننده نیروی کار و منابع غنی هستند .
۳. با نیروی کار فراوان و منابع فقیر هستند .

باتوجه به مطالب فوق نتیجه گیری می شود که آینده پژوهی کشورهای مرکز جهان اسلام متفاوت خواهد بود و این تفاوت ها خود را در منازعه ، مصالحه و دیپلماسی نشان خواهد داد . لذا به لحاظ ژئوپلیتیکی تحولات سیاسی ، اجتماعی ، فرهنگی و اقتصادی برای اکثر کشورهای مرکز جهان اسلام حتمی می باشد . بنابراین بنظر می رسد حاکمیت هایی که بتوانند خود را با تحولات جهانی در زمینه های سیاسی ، اقتصادی ، قرهنگی و ... هماهنگ کنند بیشتر سودمند خواهند شد . و بلعکس حاکمیت هایی که با پدیده مذکور مخالفت کنند یا سیاست سرکوب را پیش بگیرند متحمل بیشترین هزینه می شوند .

فصلنامه علمی -پژوهشی پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

منابع

۱. آیه ۳۹ سوره حج، قرآن کریم
۲. آرلی جیمز (۱۳۹۰) ژئوپلیتیک تغییرات جوی ، ترجمه محمد حسن نامی ، انتشارات سه
۳. ابوالنصر فضیل (۱۳۷۸) ، رویارویی غرب گرایی و اسلام گرایی ، ترجمه حجت الله جودکی ، انتشارات امور خارجه
۴. ابن خلدون، عبدالرحمن (۱۳۶۶ ،(مقدمه، ترجمه محمد پروین گنابادی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۵. اسمیت لارنس (۱۳۹۳) جهان در ۲۰۵۰ ، مترجمین منصور امیدی ، ناصر زرینچه ، انتشارات مهرویستا
۶. اشرفی حسن ، زهرا کاظم پور (۱۳۸۶) جغرافیای سیاسی اطلاعات، انتشارات چاپار
۷. برنارد کوهن ، سائول (۱۳۸۷) ژئوپلیتیک نظام جهانی ، ترجمه عباس کاردان ، انتشارات ابرار معاصر
۸. بخشایشی ، احمد (۱۳۸۳) سیر تاریخی اندیشه های سیاسی در غرب (از افلاطون تا نیچه) ، انتشارات آوای نور
۹. پدارم عبدالرحیم (۱۳۹۲) مقدمه بر آینده پژوهی جلد یک ،مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری های دفاعی
۱۰. ثیکنس پی.جی (۱۳۹۳) ، پژوهشی پیرامون روندهای استراتژیکی منطقه جنوب آسیا تا سال ۲۰۴۰، مترجمین ، کاظم قاسمی و دیگران ، قرارگاه پدافند هوایی خاتم الانبیاء (ص) آجا
۱۱. دایموند جرد (۱۳۹۶) فروپاشی چگونه جوامع راه فنا یا بقا را بر می گزینند ، ترجمه فریدون مجلسی ، انتشارات نشر نو
۱۲. حاتمی محمد رضا ، محمد رضا عبداله پور (۱۳۹۷) برندسازی ژئوپلیتیکی واحدهای جغرافیایی دوفاکتو ، پژوهش های سیاسی جهان اسلام ، ، دوره ۸، شماره ۴
۱۳. خدوری ، مجید (۱۳۹۵) گرایش های سیاسی در جهان عرب ، ترجمه عبدالرحمان عالم ، دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی ، تهران
۱۴. ریاضی، و حید، (۱۳۹۰) روش های بهینه برای آیند پژوهی در نیروهای مسلح ، فصلنامه علوم فنون نظامی،
۱۵. زالی، نادر(۱۳۹۲) آینده‌نگاری راهبردی در برنامه‌ریزی و توسعه منطقه‌ای، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۱۶. زین العابدین ، یوسف (۱۳۹۸) فضای مجازی و تحولات جغرافیای سیاسی ، نشر انتخاب
۱۷. زین العابدین ، یوسف و ایمان ، جمشیدپور (۱۳۹۸) آینده پژوهی پیشران های ژئوپلیتیکی تاثیر گذار بر اهداف ملی و فراملی جمهوری اسلامی ایران (با تاکید بر پیشرفت الگوی اسلامی) ، هشتمین کنفرانس الگوی اسلامی پیشرفت ، تهران
۱۸. زین العابدین ، یوسف و ایمان جمشیدپور (۱۳۹۷) تحلیل ژئوپلیتیکی پیامدهای جنگ و صلح جهانی ، اولین کنفرانس صلح ، تهران
۱۹. زین العابدین، یوسف(۱۳۹۸)ژئوپلیتیک زیست محیطی (انسان–منابع و توسعه)، دانشگاه آزاد اسلامی واحد رشت

انجمن مطالعات جهان اسلام
Islamic World Studies Association
جمعیة دراسات العالم الاسلامی
فصلنامه علمی -پژوهشی
پژوهشهای سیاسی جهان اسلام

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

۲۰. دالمر ، فرد و دیگران (۱۳۹۶) تمدن ها و نظم جهانی ، مترجمین عبدالمجید سیفی و شهرزاد مفتوح ، انتشارات ابرار معاصر تهران
۲۱. ذکریّا، خضر(۱۳۸۰)، «برخورد تمدّن‌ها یا برخورد منافع»، ترجمه: مجتبی فردوسی‌پور، مجموعه مقالات دوازدهمین همایش بین‌المللی خلیج‌فارس، انتشارات وزارت امور خارجه
۲۲. صفوی سید یحیی (۱۳۸۷) وحدت جهان اسلام ، انتشارات شکیب
۲۳. ضابطی ، معین و دیگران (۱۳۹۶) فرصت های اسلام سیاسی شیعی در فضای جهانی شدن ، پژوهش های سیاسی جهان اسلام ۱۳۹۶ ، دوره ۷، شماره ۴
۲۴. قطب سید (۱۳۹۰) آینده در قلمرو اسلام ، ترجمه سید علی خامنه ، انتشارات دفتر فرهنگ اسلامی
۲۵. فولر ، گراهام و یان لسر ۱۳۸۴، احساس محاصره ژئوپلیتیک اسلام و غرب ، مترجمین علیرضا فرشچی و علی اکبر کرمی ، فرهنگ و مطالعات نظامی
۲۶. فریدمن توماس ال (۱۳۹۲) جهان مسطح است ، ترجمه احمد عزیز انتشارت هرمس
۲۷. فاضلی‌نیا، نفیسه(۱۳۸۶)، «ژئوپلیتیک شیعه و نگرانی غرب از انقلاب اسلامی»، انتشارات شیعه‌شناسی.
۲۸. علی پور جواد ، سجاد قیطاسی (۱۳۹۶) آینده پژوهی بحران سیاسی– امنیتی سوریه بر پایه سناریو نویسی ، پژوهش های سیاسی جهان اسلام ۱۳۹۶ ، دوره ۷، شماره ۴
۲۹. کاستلز، مانوئل(۱۳۸۰)، «عصر اطّلاعات: اقتصاد، جامعه و فرهنگ(۱ایان هزاره)»، ترجمه: احد علیقلیان و افشین خاکباز، انتشارات طرح نو.
۳۰. مولایی ، محمد مهدی (۱۳۹۴)ترسیم نقشه زمانی آینده پژوهی شخصی برای انسان مسلمان (با تکیه بر تفاسیر علامه طباطبایی و آیت الله شاه آبادی از قرآن کریم) ، چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ پیشرفت ایران؛ گذشته، حال، آینده؛
۳۱. محبوبانی ، کیشور (۱۳۹۵) نظریه همگرایی جهانی خاور ، باختر و منطق یک جهانی ، ترجمه هادی سلیمانی و حسین طالشی ، نشر وزارت امور خارجه
۳۲. میر عبدلی محمد و رضا خراسانی (۱۳۹۸) آینده‌پژوهی جریان‌های سلفی–تکفیری در دوره پساداعش – ژوهش های سیاسی جهان اسلام ، ، دوره ۹، شماره ۱
۳۳. محمد ماهاتیر (۱۳۸۸) جهانی که در آن به سر می بریم ، ترجمه محسن پاک آئین ، انتشارات اطلاعات
۳۴. ویسی ، هادی (۱۳۹۸) رقابتهای ژئوپلیتیکی عربستان سعودی و ایران و ضرورت گذار از ژئوپلیتیک ایدئولوژیک به ژئواکونومی در منطقه خلیج فارس ، پژوهش های سیاسی جهان اسلام ۱۳۹۸ ، دوره ۹، شماره ۱
۳۵. وندرهیدن کیس (۱۳۸۹) دانشنامه ی آینده پژوهی (جلد اول ال – ح) ، مترجم مسعود منزوی ، مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی
36. Bell, Wendell , (1997) Foundation of Futures Studies , Human Sxience for a New Era , Vol 1 History , Purposes , and knowledge , Vol 2 Values Objectivity , and the Good Society Bell

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]

37. Cuhls, K., (1997)"Can Foresight as a Policy Instrument Contribute to Technology Policy in Less Favoured Regions?", INTECH Conference Seville, October

38. Ehrlich, Paul R. Ehrlich & Anne H. (2014). The population explosion. London: Hutchinson. pp. 39–40.

39. Elmandjra, Mahdi(1990) "The Future of the Islamic World", Symposium on "The Future of the Islamic World", Algiers, 4-7 May,

40. Glenn , Jerome C , (1989) Futures Mind : Artificial Intelligence , Acropolis Book , Washington

41. Malaska , Pentti , (1997) Global Converstion : What You And I Can Do for Future Generations , TUTUR, Vol . 16

42. Mason Edward S. and Others (1973) "The World Bank Since Bretton Woods: The Origins, Policies, Operations and Impact of the International Bank for Reconstruction". (Washington DC: Brookings Institution,)

43. Sardar, Ziauddin(1988) "Islamic Futures: The Shape of Ideas to Come", London: Mansell Publishing Ltd

44. https://www.prb.org/2018-world-population-data-sheet-with-focus-on-changing-age-structures/

DOI: ۱۰.۲۱۸۵۹/priw-۱۰۰۱۱۰

به این مقاله این‌گونه ارجاع دهید:

زین العابدین، یوسف؛ جمشیدپور، ایمان (۱۳۹۹)، «آینده پژوهی تاثیر ژئوپلیتیکی پیشران های جنگ، عرب، نفت بر مرکز جهان اسلام» *فصلنامهٔ پژوهشهای سیاسی جهان اسلام*، س ۱۰، ش ۱، بهار ۹۹، صص ۲۶۷ - ۲۴۱

[Downloaded from priw.ir on 2026-10-30]
[DOR: 20.1001.1.23222980.1399.10.1.2.3]